

CƏBRAYIL RAYONUNDAKI ARAZBOYU DÜZƏNLİKDƏ BƏRPA İŞLƏRİ ÜÇÜN TƏKLİFLƏR

Cəbrayıl rayonunda Cocuq Mərcanlı kəndindən Qız qalası hidroqovşağına kimi Arazboyu düzənlik ərazidə yer səthinin orta yüksəkliyi 100 m ətrafındadır. Cocuq Mərcanlıdan Qız qalasına kimi düzənliyin uzunluğu 40 km, əkin sahəsi isə 12500 hektardır.

Arazboyu düzənliyin orta eni təxminən 4-5 km ətrafında dəyişir. Bu ərazinin Füzuli rayonundakı davamı Mil düzündə Xanqızı kanalına qovuşur. Şerti olaraq bu ərazilər Mil-Qarabağ düzənliyi də adlandırılır.

Mil düzündə yer səthinin yüksəkliyi Qarabağın Arazboyu düzən hissəsində 70 m-dən başlayır və Kür çayı ilə qovuşan yerdə okean səviyyəsindən aşağı düşür. Cəbrayıl rayonunda Arazboyu ərazilərin iqlimi Mil düzünün iqlim göstəricilərinə çox yaxındır. Orta illik yağıntıların miqdarı 300 mm, buxarlanma 800-1000 mm-dir. Ərazinin torpaq və bitki örtüyündə, geoloji-hidrogeoloji quruluşunda da oxşarlıqlar vardır.

Mil düzündə olduğu kimi bu düzənliyin davam olan Qarabağın Arazboyu əkin sahələrində suvarma meliorasiya tikinti işləri aparılmadan bitkilərdən məhsul götürmək mümkün deyil. Müqayisə üçün qeyd edək ki, Arazboyu düzənlikdən şimal istiqamətdə Cəbrayıl şəhərinə kimi avtomobil yolunun uzunluğu 16 km-dir. Cəbrayıl şəhərində orta illik atmosfer yağıntısının miqdarı 415 mm, illik buxarlanma isə 400 mm-dir.

Arazboyu düzənlikdən Cəbrayıl şəhərinə doğru yer səthinin relyefi kəskin dəyişir. Əkinə yararlı sahələrdə dənlik bitkilərdən: buğda, arpa, qarğıdalı, noxud, üzüm və digərlərindən, dəmyə şəraitində, suvarma meliorasiya tədbirləri aparılmadan da məhsul götürülür.

Arazboyu düzənlikdəki qida maddələri ilə zəngin olan torpaq sahələrindən səmərəli istifadə etmək məqsədilə mənbəyini Araz çayından götürən iki magistral kanal tikilib:

mi mənzərə budur ki, Arazboyu bu düzənlikdə insanların uzun illər yaratdıqları məhv edilib.

İnsanların doğma torpaqlarına dönüş ərəfəsində görüləcək bərpa işlərində ilk sırada olan sahələrdən biri də bu düzənlikdə beynəlxalq tələblərə uyğun müasir suvarma sistemlərinin tikilməsi olacaq.

Məlumdur ki, Araz çayının illik axın həcmi 50-60 %-i aprel-iyun aylarına təsadüf edir. Çayın suyundan səmərəli istifadə olunması məqsədilə Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində İran İslam Respublikası ilə birlikdə tikilmiş Araz su anbarı 1971-ci ildə istismara verilib. Bu anbara yığılmış 1,15 km³ faydalı həcm Mil-Muğan düzlərində becərilən bitkilərin su tələbatının ancaq 25 %-ni ödəmək qabiliyyətində olub. Çayın suyundan səmərəli istifadə olunması məqsədilə Xudafərin su anbarı və Qız qalası hidroqovşağını tikməklə Araz çayının illik axın həcmi 90 % nizamlamaq mümkün olacaq. Xudafərin su anbarının tikintisinə 1990-cı ildə başlansa da, tikinti işi 1993-cü ildə dayandırıldı. Sonrakı illərdə Xudafərin su anbarında sol sahil SES binasından başqa tikinti kompleksinə daxil olan bütün işlər hazırlanmış layihə göstəricilərinə əsasən İran İslam Respublikası tərəfindən başa çatdırıldı. Anbarın faydalı iş həcmi 1,5 km³, bəndin hündürlüyü 70 m, anbar tam dolduqda çay boyunca uzunluğu 32 km, orta en 2, 9 km, anbarda suyun orta dərinliyi 35 m, tam su tutumu 1,61 km³-dir.

Hazırda Qız qalası hidroqovşağında İran İslam Respublikası tərəfindən tikinti işləri aparılır. Bəndin hündürlüyü 36 m, üstün uzunluğu 1050 m, anbarda suyun tam həcmi 60,4 mln. m³, anbar su ilə tam dolduqda çay boyunca uzunluğu 12,5 km olmaqla 15 aşırımlı Xudafərin körpüsünün dayaqlarına kimidir. Layihənin hazırlanmış ilkin variantında hidroqovşaqdan hər iki sahələ 10 m³san su verilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bu halda kanalın təsir zonasında Arazboyu düzənlikdə 10,0 min hektar əkin sahəsi suvarma suyu ilə təmin olunaçaqdır. Alınmış yeni məlumatlara əsasən hər iki ölkənin razılığı əsasında əkin sahələrinin suvarılmasına yönəldiləcək suyun həcmi artırılıb. Qəbul ediləcək bu variantda Qız qalasından 50 m³san su qəbul edəcək kanalın Arazboyu düzənlikdən keçən trassası şimal istiqamətdə Hasanlı kanalının trassasından bir qədər də yuxarıdan keçəcək. Kanalın sonu isə Araz çayı üzərində Horadiz şəhəri yaxınlığında 1972-ci ildə istismara verilmiş Mil-Muğan hidroqovşağından su götürən Baş Mil kanalına kimi uzadılacaq. Gələcək illərdə tələbatı uyğun olaraq bu kanaldan Baş Mil kanalına su verilməsi mümkün olacaq.

Cəbrayıl və Füzuli rayonlarının Arazboyu düzənlik əraziləri bu kanalın təsir zonasına düşdüynə görə



Fərzəli Həsənov

AzMIU, t.e.n, dosent

ların altında qalan sahələri də əkin dövriyyəsinə qatmaq mümkün olacaq.

Tikiləcək yeni kanalın Arazboyu düzənlikdəki torpaq sahələrindən daha səmərəli istifadəyə imkan yaratdığına görə səlahiyyətli qurumların bizim aşağıdakı təkliflərimizi nəzərdən keçirməsini istədik.

-Arazboyu düzənlikdə tikilmiş Cocuq Mərcanlıdan Qız qalasına doğru tamamilə məhv edilmiş kəndləri: Mehdili, Böyük Mərcanlı, Maralyan, Karxulu, Mahmudlu, Şükürbəyli, Sarıcallı, Əmirvarlı, Soltanlı,... Arazboyu düzənliyin əhatələndiyi təpələrin üstünə köçürmək olar. Bu halda kəndlərin salındığı yerlərdən Arazboyu düzənliyinə füsunkar mənzərə açılacaq. Kəndlərin yeni salındığı sahələrdə yer səthinin hündürlüyü təxminən 200 m-dən artıq olacaq. Yüksəkliyə müvafiq ərazinin iqlim amili də dəyişmiş olacaq. Eyni zamanda köçürülən kəndlərin yeri əkin sahəsinə çevriləcək. Bununla da əkinə yararlı torpaq sahələrindən daha səmərəli istifadə etmiş olacağıq.

Arazboyu düzənliklə bağlı vacib olan digər məsələ qunt sularının səviyyəsinin yer səthindən aşağıda mövcud olan vəziyyətidir. Alınan məlumatlara görə bu düzənliyin böyük hissəsində qamışlıq sahələr üstünlük təşkil edir, yəni hazırkı vaxtda qunt suları yer səthinə yaxın dərinlikdə yerləşib. Deməli, işğal dövründə Araz çayında suyun səviyyəsi qalxdığı vaxtlarda nəzarət olmadığına görə Maralyan və Hasanlı kanallarına layihə göstəricilərindən artıq su daxil olub. Kanallardan olan sızma suları ilə qidalanan qunt sularının səviyyəsi yer səthinə yaxınlaşıb. Kanal ətrafı sahələr bataqlığa çevrilib.

Hazırkı vaxtda Arazboyu düzənliyin başlandığı yerdən Xudafərin su anbarına kimi olan məsafənin 13 km olduğunu və anbarın ümumi su tutumunun 1, 61 km³ olduğunu nəzərə alsaq gələcək illərdə Xudafərin və Qız qalası hidroqovşağında toplanmış suların Arazboyu düzənlikdəki qunt sularının səviyyəsinə ciddi təsir edəcəyini proqnozlaşdırmaq olar.

Məlumdur ki, Mingəçevir su anbarı istismara verildikdən sonra Kür-Araz düzənliyində qunt sularının səviyyəsinin yer səthinə yaxınlaşması prosesi intensivləşdiyi və bir müddət keçəndən sonra əkin sahələrindəki torpaqlarda şorlaşma prosesi başlandı. Mövcud suvarma sistemlərindəki əkin sahələrində müşahidə olunan prosesi dayandırmaq və şorlaşmış torpaqlarda əsaslı yuma işləri aparmaq üçün 10-15 ildən sonra kollektor-drenaj sistemləri tikməyə başlandı. Qazanılmış iş təcrübəsindən yararlanaraq işğaldan azad olunmuş Arazboyu düzənlikdə suvarma və kollektor-drenaj sistemlərinin tikintisinə eyni vaxtda başlanmasını təklif edirik.



torpaq məcrada tikilmiş Maralyan və Hasanlı kanallarının bərpa olunmasına ehtiyac olmayacaq. Bu kanal-



Mexaniki tənzimləmə apararaq Araz çayından Maralyan kəndi yaxınlığında su qəbul edən Maralyan kanalı tikilib.

İnsanların əl əməyi hesabına torpaq məcrada tikilmiş və 1931-ci ildə istismara verilmiş bu kanalın uzunluğu 24 km, mənbədə sərfi 12,0 m³san, təsir zonasında isə Cəbrayıl və Füzuli rayonlarının ərazilərində 8 min hektar əkin sahəsi olub.

Cəbrayıl rayonunun Hasanlı kəndində (Qız qalası hidroqovşağının yaxınlığındadır.) Araz çayından su qəbul edən Hasanlı kanalı 1951-ci ildə istismara verilib. Torpaq məcrada tikilmiş kanalın uzunluğu 38 km, mənbədə sərfi 10 m³san, təsir zonasında əkin sahəsi isə 9,0 min hektar olub. Bu kanal Arazboyu düzənliyin sərhədləri ilə düzənliyin əhatələndiyi silsilə təpələrin ətəyi ilə çəkilib. Kanalın son hissəsi Maralyan kanalına paralel keçib. Burada əsas məqsəd o olub ki, Arazboyu düzənliyin torpaq sahələrindən tam istifadə olunsun. Arazboyu düzənlikdə 1980-cı ilə kimi əsasən pambıq bitkisi becərilib. Sonrakı illərdə pambıq üçün ayrılan sahələr üzümlüklərlə əvəzlənib.

1993-cü ildə Erməni işğalına düşmüş ərazi 2020-ci ilin oktyabr ayında öz sahiblərinə qaytarıldı. Ümu-